

УДК 82-32

СЕЦЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЖАНРАХ МАЛОЇ ПРОЗИ

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Янкова Н. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

У статті розглядаються структурні особливості і жанрово-стильова специфіка прози М.Грушевського. Белетристика аналізується з позицій сецесії жанру прози автора.

Ключові слова: сецесія, жанр, стиль, мотив, проблема, тематика, концепція.

Сецесійна стилістика пошукова за своєю сутністю. В ній поєднуються різні культурно-ідеологічні чинники: національні, загальнолюдські, динамічні форми суперечать класичним, а екзотичні образи сусідять із традиційними. Водночас семантика сецесії ґрунтується на візійних асоціаціях, як зауважує про це Я.Поліщук у монографії «Література як геокультурний проект» [5, с. 193]. Під цим кутом зору цікаво поглянути на жанрові особливості малої прози М.Грушевського, яку в українському літературознавстві згадують лише принагідно, у контексті його суспільно-політичних шукань, залишаючи поза увагою поетикальні та жанрово-стилістичні особливості його епосу. А вартість прозового доробку М.Грушевського визначили за творами белетристичного характеру, що відображали певні епізоди з української історії, приховані в архівах постаті й долі, які поза помітним впливом на хід історії наповнювали її людинознавчим змістом, надихали життям («Неробочий Грицько Кривий» і «Ясновельможний сват», «Бідна дівчина» і «Вихрест Олександр»).

Ця стаття присвячена проблемі сецесійних особливостей жанрових вимірів у творчості М.Грушевського. Мета дослідження – узагальнити особливості малої прози М.Грушевського та проаналізувати жанрові модифікації його прози, які з'явилися під впливом сецесійних процесів у літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Автор спирається на ідеї та висновки М.Зерова, Я.Поліщука, Ю.Коваліва та ін. щодо жанрових проблем української новелістики та особливостей перебігу літератури доби модернізму.

По-справжньому письменницький хист М. Грушевського виявився у лірико-філософських новелах, об'єднаних у цикли «Sub divo» («Під голим небом») та «Із старих карток». У цих творах розкриваються глибинні пласти духовної історії, що поєднують давнє і сьогочасне, цілковито у душі сецесійних настроїв епохи: митець кидає виклик попередній епосі в літературі та її реалістичному сприйняттю минулого українського народу. Історична пам'ять зберігає психологічні первні національного характеру, символізовані в архетипах світовідчуття. Змінюються не лише соціально-економічні обставини, але й духовні, зокрема, релігійні. Нові цивілізаційні фактори вбирають тривкі духовні первні народної самосвідомості, що свідчать про безперервність традицій, самозбереження «колективної душі» –

культурної моделі, акумулюють прадавній досвід і реалізують себе через символи-міфологеми. Нові нашарування на ці найархаїчніші пласти «колективного підсвідомого» відбуваються поступово. Вони переважно не руйнують первісної основи, а трансформуються в ній.

Улюблена тема Михайла Грушевського – пошуки людиною особистого щастя. Він розробляв її в таких творах, як «Ясновельможний сват», «Неробочий Грицько Кривий», «Особисте щастя», «Бідна дівчина», «Тестамент», «Історія одної ночі», рецензуючи, так би мовити, дуже конкретну дефініцію щастя: «Перше щастя чоловіка – вільно виконувати те, що йому каже його розум і совість. Решта – то не має ваги, то *áδιχφορη* (грецьке), що зовсім никне перед вічним і неустанным життям і розвоєм передвічної трійці: правди, добра й краси» [4, с. 218–219]. Такий герой переживає щастя як явище неможливе, але бажане для його існування, а його повноту – як наслідок сполучення ідеалів правди, добра і краси. Ці сецесійні мотиви виражені у традиційних жанрових формах, натомість історична тематика втілюється у розмаїтих жанрово-стильових модифікаціях.

Наприклад, жанр твору «Про батька козацького Богдана Хмельницького» М. Грушевський визначає як популярне оповідання з ілюстраціями. Це текст белетристичного характеру, написаний дуже жваво й цікаво. У простій, доступній манері викладено матеріал, який достовірно і просто передає атмосферу і події епохи «Богдана». Автор розпочинає своє оповідання з молодих літ Хмельницького й закінчує його смертю, таким чином, надаючи оповіданню агіографічного забарвлення. Отже, йдеться про поєднання жанру оповідання, агіографічної розповіді та ілюстрованого прозового твору. Така жанрова динамічність сприяє не тільки белетризації історії, але й розширює жанрові межі історичного оповідання, що взагалі було притаманне сецесії, у межах якої проникнення стилів та жанрів тільки віталосся. Белетризація історії, її своєрідне «оживлення», свідчить про намагання автора відтворити плінність історії, в якій чільне місце належить не ефемерним радощам світу, а монументальним постатям. Сецесійні відлуння ще потужніші в тих випадках, коли М. Грушевський відходить від історичної достовірності і представляє історичний факт як візію.

Оповідання «Розмова з Кривоносом» – це і є своєрідно історична візія з суто умовним сюжетом, характер якого можна кваліфікувати як параболічний. Матеріалом для написання твору послужила карпатська легенда про заховане в горах військо (подібні сюжети розробляли М. Яцків та В. Пачовський). Серед лісового завалу в горах з'являється Максим Кривонос зі своїми полками – він не вмер біля Львова. Натомість, незгодний з рішенням Б. Хмельницького відступити від міста, герой подався в гори чекати слушного моменту, щоб підняти своє військо. Візія постає тут не лише сном, але й передчуттям. Власне, через образ Максима Кривоноса пізнаємо ставлення самого М. Грушевського до постаті Богдана Хмельницького.

Першим, хто зазіхнув на гетьманський авторитет, М. Грушевський вважав ватажка, оспіваного народом Кривоноса, який воював на Волині з найлютішим ворогом козаків Вишневецьким. Ідеологія, політична, стратегічна лінія, зрештою, амбіції Кривоноса дали М. Грушевському підстави для надзвичайно цікавих

висновків: «Се не простий полковник; сей чоловік, видима річ, чує щось більше за собою. В польських кругах то вважали його, так би сказати, генеральним намісником Хмельницького, «гетьманом» його війська, тимчасом як сам Хмельницький представлявся володарем, головою нової козацько-української держави, то конкурентом і антагоністом Хмельницького» [1, с. 660]. М. Грушевський явно тяжів до «очищення» історії Хмельниччини від будь-якої «міфологізації». Неприйняття істориком легендарного та містичного стосовно реалій минувшини слід пов'язувати з його позитивістським баченням історичного процесу, що заперечувало фантастичний елемент і в художніх концепціях подій. У висвітленні Хмельниччини цього принципу автор дотримується якнайретельніше. М. Грушевський чітко відбирає фактичний матеріал, що стосується реальної, а не «легендарної» Хмельниччини. Причому «легендарна», на думку дослідника, наділена дивною особливістю – зберігати свою тривкість, проникаючи навіть у наукові праці ХХ ст. Але М. Грушевський визнавав правомірність існування легенд в іншому аспекті пошуку – літературній історії Хмельниччини.

Ще один сецесійний мотив – творчості як високодуховного акту – знайшов у М. Грушевського оригінальне втілення: і тематичне, і стильове. У центрі його художніх творів стоїть людина, але людина як національна істота. Так, скажімо, «Біжниця в Зомербергу» є фантазією, як і «Розмова з Кривоносом» або «Спомини Галайчука», реальним тут є лише історичне тло. М. Грушевський розглядає проблему, традиційну для творчості багатьох митців слова, зокрема, Т. Манна – роль і сутність мистецтва. Основне питання, котре порушує прозаїк, – чи мусить мистецтво служити громаді, виконувати прагматичні соціальні або національні функції, чи його головне призначення – бути цариною «чистої краси», художньо трансформованих переживань митця. Автор сам дає відповідь: «Доти він (поет. – Н.Я.) єдиний пан своїх вражінь і своїх замислів, своїх артистичних переживань і своєї артистичної творчості. Доти він оцінює їх з становища їх правди і щирости, а не тим, яке вражіння вони можуть зробити на сього, другого, третього – на телятників, позбавлених крихти артистичного почуття, і лихварів, які цінять твір штуки з того становища, наскільки він може заімпонувати іншим лихварям і баришівникам, котрих поглядом вони дорожать» [2, с. 354–355].

Порушуючи проблему ролі мистецтва, М. Грушевський аналізує його природу, наближаючись у своїх міркуваннях до поглядів, що їх висловив Т. Манн у відомій новелі «Тоніо Крегер». Український письменник формулює подібну до маннівської концепцію мистецтва та його походження: «В чарівній чаші мистецтва жовч, кров і сльози упокорення і насильства перетоплюються в чисті кристали краси. Бруд і неправда життя перетворюються в золото штуки. Але перетворюють їх теж тяжкі труди і породові муки творчості» [2, с. 359]. Це твердження відповідає розумінню Т. Манном мистецтва як прокляття, що тяжіє над митцем.

Але М. Грушевський, на відміну від Т. Манна, прагне відповісти на питання, «чи добре давати ілюзію, що ся творчість радісна, легка і свобідна, коли вона тяжка і волочить чоловіка по болоті, сльозам і крові?» [2, с. 359]. Відповіддю на нього стають дії Марка в «Біжниці в Зомербергу». Загалом же цей твір майстерно витончений щодо форми й вельми глибокий за змістом.

«Історія Сеньйори Занети Альберіго з Венеції» своєю іронічною екзотикою й еротикою схожа на «Декамерон» Дж. Боккаччо і «Кандід» Вольтера (Франсуа Марі Аруе), сецесійний стиль вітає таке декорування та стилізацію. Можна з упевненістю твердити, що до М. Грушевського в українській літературі аналогічних творів не існувало. За жанром це авантюрне оповідання, прикметне наявністю стандартних сюжетних елементів – викрадення та переслідування. Помічаємо тут і елементи казки-притчі з традиційними зачином і кінцівкою повчального характеру. Сюжет твору кумулятивний, багатоепізодний (відбувається повторення окремих подій), описи природи та побуту ущільнені, події розгортаються навколо однієї героїні, часопростір оповідання замкнутий, а його фінал – щасливий. М. Грушевський своїм твором апелює до читача, переконуючи його, що краса може бути карою. Використовуються тут і відомі афористичні вислови («любов зла і уперта»), символіка циклічності (Занета їде з Венеції та повертається у Венецію; у неї було 12 чоловіків) і под.

Белетристика М. Грушевського, за словами В. Страшкевича, не звертає на себе «особливою красою форми, однак його твори цікаві думками, в них закладені, безпосередньою щирістю почуття, що утворює при їх читанні настрої» [7, с. 842]. Людмила Старицька-Черняхівська підкреслювала, що «твори М. Грушевського дають не тільки вірну історичну обстановку, а й історичну психологію дійових осіб, а це найскладніше» [6, с. 45].

Живописність пейзажів, пластичність образів, лаконізм і стислість оповіді, використання суміжних ситуацій – домінантні ознаки творчої манери письменника. Гострі психологічні переживання, драматичні й зворушливі події, незвичайні асоціації, викликають у читача відповідний настрій, впливають на світ його емоцій, міркувань. Отже, твори його набувають яскраво вираженого динамізму, полістилістичності і, що ще більш цікаво і важливо, за жанром вони не є одновимірними, навпаки, М. Грушевський експериментує із жанрами і темами, шукаючи для кожного твору свою жанрово-стилістичну і ідейно-естетичну тональність, що цілком відповідає сецесійним настроям у літературному процесі кін. XIX – поч. XX ст.

Світоглядна концепція прозової творчості М. Грушевського була міметичною, онтологічно і соціально закоріненою на мистецьких позиціях інших письменників XIX – початку XX ст., починаючи із І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, Олени Пчілки тощо, однак творчі пошуки в царині жанру й тематики не були йому чужими. Окремі ідеї оповідань М. Грушевського «Ніч», «Розмова з Кривоносом», «На горах» перегукуються з деякими творами І. Франка та М. Коцюбинського. Так, М. Коцюбинський, як відомо, в новелі «Intermezzo» відтворив особисті враження і переживання від «зустрічі» з природою. Аналогічним чином і М. Грушевський ділиться своїми спостереженнями, поєднуючи реальне з фантастичним, сучасне з минулим в оповіданнях «Ніч», «Предок» та ін.

Белетристичні твори М. Грушевського різноманітні за тематикою і художньою манерою виконання. У багатьох випадках вони водночас є художніми, публіцистичними та науково-історичними. Проте ці немовби різнорідні «пласти» постають не розрізненими, а в органічній єдності, хоча іноді переважає той чи

інший з них (скажімо, публіцистичний – в оповіданні «Бех-аль-Джугур», науково-історичний – у художньому нарисі «Вихрест Олександр»).

Незважаючи на те, що белетристика М. Грушевського не мала значного успіху, у свій час вона виконала корисну з історико-літературного погляду функцію – сприяла розвитку нового літературного напрямку, репрезентованого І. Франком, Лесею Українкою, М. Коцюбинським та іншими видатними майстрами слова. Белетристична спадщина митця розширювала тематичні обрії української літератури кінця XIX – початку XX ст. (насамперед завдяки творам із життя інших народів – арабів, італійців, німців, євреїв), прищеплювала нові прийоми на межі синтезу красного письменства, публіцистики та науки. Цей шлях виявився новаторським, перспективним.

Намагаючись визначити місце М. Грушевського в українській літературі, М. Зеров констатував: «Він стоїть на вододілі межі Кониським, Грінченком – і Коцюбинським, пристаючи до нової техніки письма, хоч стиль його – ясний, стислий, трохи сухуватий, як стиль, скажімо, кращих оповідань В. Леонтовича («Смерть і заповіт пана Івана Гречки») – ще далекий від оздобленого імпресіонізму Коцюбинського. Варті особливого відзначення і деякі формальні новини М.С.Г.» [3, с. 646]. Проза М. Грушевського відповідає своєрідності українського реалізму початку XX ст. При цьому їй притаманні деякі засоби, що нині виглядають уже застарілими: прийом сну (в оповіданнях «Особисте щастя», «Предок», «Розмова з Кривоносом»), використання «рамок», тобто засобу оповідання в оповіданні («У святої Софії» та «Біжниця в Зорембергу»).

Отже, белетристика М. Грушевського у своїх експериментальних зразках наближається до модернізму: відчутний відхід від жанрової одновимірності до сецесійної полістилістичності, від жанрової канонічності до експериментування із жанрами, від соціально-історичної проблематики до несподіваних відкриттів у царині змалюванні історичної постаті та події. Так у художньому мисленні українського письменника відбуваються зміни, що сприяють оновленню стильових особливостей новели, оповідання, нарису, свідчать про появу нових жанрових утворень у малій прозі та жанрових різновидів новели чи оповідання. Вивчення белетристики М. Грушевського мусить поєднуватися з дослідженням еволюції його світогляду. Від літературної творчості він перейшов до студій над українською історією та історією української літератури, хоча ніколи не втрачав зв'язків із художньою творчістю. Художній доробок, як згадував Михайло Сергійович в автобіографічному нарисі, віддзеркалювала його міркування, настрої, образи, якими не міг поділитися в своїх наукових і публіцистичних працях. Тому творча спадщина письменника становить неабиякий інтерес для літературознавства, особливо якщо для її аналізу застосовується новітні методи та підходи.

Список літератури

1. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 9. – Кн. 1: Перша половина. Хмельниччина, роки 1650-1653; – Т. 9. – Кн. 2: Друга половина: Хмельниччина, роки 1654-1657 (початок). – Нью Йорк: Книгоспілка, 1957. – 869 с.

2. Грушевський М. Під зорями. Оповідання, начерки, замітки, історичні образи. – К.: Рух. – 1928. – 579 с.
3. Зеров М. Українське письменство / Упоряд. М.Сулими. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с. – С. 646.
4. Марценюк С. З глибин тисячоліть / Грушевський М.С. Предок: Оповідання, нариси. – К.: Веселка, 1990. – 277 с. // Донбас. – 1992. – № 1-2. – С. 218-219.
5. Поліщук Я. О. Література як геокультурний проект: Монографія. – К: Академвидав, 2008. – 304 с.
6. Старицька-Черняхівська Л. Каїн та Авель // Книгар. – 1918. – № 5. – С. 189-190.
7. Страшкевич В. Красне письменство. Мих.Грушевський. Subdivo. Оповідання, начерки, замітки. Київ, 1918 р., 111 стор. // Книгар. Літопис українського письменства. – Київ, жовтень 1918. – № 14. – С. 840-842.

Янкова Н.И. Сецесийные процессы в жанрах малой прозы М.Грушевского / Н.И.Янкова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 346-351

В статье рассматриваются структурные особенности и жанрово-стилевая специфика прозы М.Грушевского. Беллетристика анализируется с позиций сецесии и жанра прозы автора.

Ключевые слова:сецесия, жанр, стиль, мотив, проблема, тематика, концепция.

Yankova N.I. Secession's processes in genres of the short prose of M. Grushevskyi's/ N.I.Yankova// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 346-351

The article deals with the structural features and genre-specific stylistic prose of M.Grusevskyi's. Fiction is analyzed from the standpoint of secession genre in the prose of author.

Keywords:secession, genre, style, motif, problem, subject matter, concept.

Стаття надійшла до редакції 4 липня 2010 року